

Norman Russell,
***Theosis and Religion – Participation in Divine Life
in the Eastern and Western Traditions***

Cambridge: Cambridge University Press, March 2024.

XIV + 236 стр.; 235 x 158 x 19 mm

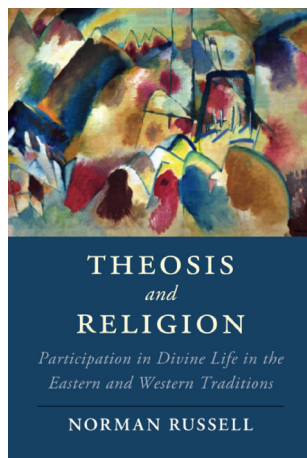
ISBN: 978-1-108-41868-3

Угледна издавачка кућа Cambridge University Press објавила је, у оквиру своје серије Кембрицке студије о религији, философији и друштву (Cambridge Studies in Religion, Philosophy, and Society) књигу аутора др Нормана Расела под насловом *Обожјење и религија – њартиципација у божанском животу на Истоку и Западу*. Норман Расел је почасни истраживачки сарадник при Дому Светог Стефана Универзитета у Оксфорду и професор патристичког и византијског богословља на Теолошком институту Свете Ефимије Халкидонске Православне егзархата Италије. Књига представља дијахрону студију која истражује богословски концепт обожења (ή θέωσις), односно учење о учешћу људских бића у божанском животу. Аутор хронолошки прати развојни ток

појма обожења у свим његовим варијацијама, почев од његовог настанка и употребе код раних Отаца Цркве па све до савремених тумачења. Расел ставља нагласак на важност поменуте теме у православном богословљу, али приказује и како је овај појам примљен и усвојен у другим хришћанским деноминацијама. Захваљујући наведеном методолошком приступу, ова студија одише компаративним карактером. Педантна структурисаност књиге на јасан начин илуструје однос између обожења и религије, посматран кроз историјску, философску и богословску перспективу.

Религија је у књизи представљена као шири појам и оквир у коме настаје концепт обожења, као аутентично хришћанско учење. Аутор не улази исувише

дубоко у нехришћанске традиције, осим онолико колико оне утичу на хришћанско предање, чиме ставља фокус на развој теолошког концепта обожења унутар хришћанства. Обожење није представљено само као теолошка идеја, већ као практично искуство унутар живота Цркве, које се остварује кроз молитву, божанствену Евхаристију, аскетски подвиг и морални живот. Религија, дакле, пружа шири оквир за разумевање људског односа са Божанским, док обожење конкретизује тај однос као процес обоготворења унутар хришћанског искуства. Дијахрона анализа показује како је обожење утемељено код Светих Отаца и раних црквених писаца и како је захваљујући томе постало универзална тема и доктрина, бивајући обogaћена кроз векове различитим богословским интервенцијама, чиме је данас постало кључни елемент хришћанске духовности и сотириологије. Развој обожења (ή θεωσις) прати се од апостолских времена, када Свети апостол Павле имплицитно уводи идеју учешћа у божанским атрибутима кроз Христа, а Свети апостол Јован Богослов наглашава еклесиолошко јединство са Светом Тројицом, па све до експлицитних формулација код

Иринеја Лионског и Атанасија Великог, али и систематизације код каснијих Отаца, попут Дионисија Ареопагита, Максима Исповедника и Григорија Паламе. Црквени Оци и хришћански писци, као што су Климент Александријски, Григорије Богослов и Кирило Александријски, обогаћивали су учење о обожењу созерцавајућим, подвижничким и светотајинским елементима, да би у XIV веку Григорије Палама коначно уобличио обожење као реалност учешћа у божанским нествореним енергијама, чиме оно, путем одлука Цариградског сабора из 1351. године, постаје кључна православна доктрина са својеврсним институционалним карактером. У XX веку, благодарећи стваралаштву православних богослова попут Павла Флоренског, Сергеја Булгакова и Димитрија Станилоја, али и њиховом доприносу на пољу препорода патристичког наслеђа и дела попут *Филокалије*, обожење доживљава поновни процват.

Концепт обожења (deificatio) на Западу доспева у први план 862. године преводом дела Дионисија Ареопагита на латински, који је начинио Јован Скот Ериугена, чиме су постављени темељи за његов каснији развој. Потом

га даље обликују теолози попут Хуга од Светог Виктора, Томе Аквинског и Мајстера Екхарта, док Бернард од Клервоа и Бонавентура наглашавају афективни пут кроз љубав и вољу, а Алберт Велики и Тома Аквински истичу интелектуални аспект, везујући га за веру и *свешто славе* (*lumen gloriae*). У северноевропском мистицизму, Екхарт продубљује идеју унутрашњег јединства душе са Богом, док Јан ван Русброк и *Облак несјознања* обожење виде као трансформацију кроз слепо настојање да се досегне чисто биће Бога и љубав. Жан Герсон и Никола Кузански, пак, усмеравају га ка метафизичким истинама, чинећи га мостом између учености и народне духовности. У позном средњем веку, обожење постаје срж унутрашње трансформације, о чему сведоче дела мистичара попут Екхарта, Таулера и Русброека, одражавајући прелаз ка личној духовности.

Надаље, Расел поставља тезу да езотерични корени обожења потичу од гностичких текстова из Наг Хамадија и *Corpus Hermeticum*, где обожење види као унутрашњу трансформацију кроз знање и јудаистички концепт уздизања душе. Према његовом виђењу, у ренесанси се ове идеје преплићу са хришћанством, а касније еволуирају кроз тежњу за уједињењем религија и фокус на унутрашњем духовном искуству. Аутор сматра да езоте-

ризам обликује хришћанску мисао о обожењу, почев од раних богослова па све до савремених теолошких токова, повезујући је са универзалним идејама о божанској повезаности.

Осим тога, Расел наставља истраживање, усмеравајући пажњу на развој обожења у руској духовности, чији корени сежу до патристичке традиције и филокалијске мистике, а који су у XIX и почетком XX века доживели процват у делима водећих руских мислилаца. Владимир Соловјов у *Предавањима о бојочовечанству* уводи концепт *бојочовечанства* и *свејединства*, видећи обожење као слободно уједињење човека са божанским Логосом у Христу. Истовремено, идеје Елене Блаватске о теозофији и антропозофија Рудолфа Штајнера утицале су на руску религиозну ренесансу, посебно код Павла Флоренског. Иван Васиљевич Попов, професор патристике, у својој трилогији о обожењу спаја аскетски подвиг, мистику и академску теологију, наглашавајући физичку и моралну димензију спасења. Његов ученик Флоренски у *Сшубу и шврђави истине* види обожење као преображај тела и душе путем Светих Тајни и подвижништва, док Сергеј Булгаков, у *Философији економије и Неуролазној свешлости*, Софију поставља као посредника између духа и материје, повезујући кенотичку инкарнацију са човековим

божанским потенцијалом. Николај Берђајев у *Смислу стваралаштва* тумачи обожење као слободни стваралачки чин сарадње са Богом, наглашавајући људску слободу насупрот космичкој нужности. Владимир Лоски у *Мистичној теологији Источне Цркве*, обожење види као живо учешће у божанском, док архимандрит Софроније (Сахаров) у *Видети Бога као што јесте* спаја кенозис (самоиспражњење) са обожењем (испуњење себе Богом). Аутор закључује да овај склад реализма (Булгаков, Лоски) и идеализма (Лот-Бородин, Софроније) не само што продубљује веру, већ и обогаћује богословску размену између Истока и Запада у XX веку.

Такође, Расел указује да у XXI веку расте интерес за обожење, бивајући подстакнут критикама западних теолога и делима Попова, Лот-Бородин и Лоског, при чему се различити приступи огледају у православлу, римокатоличанству, англиканству и протестантизму. Православни мислиоци, попут Неласа и Зизијуласа, сагледавају обожење као срж хришћанске антропологије и еклисиологије, док римокатолици, као Шебен, и протестанти, попут Торенса, налазе надахнуће у учешћу у божанском кроз веру и црквену заједницу. Међухришћански дијалог оживљава ову тему међу

хришћанским деноминацијама, а радови попут Клеманових *Корена хришћанског мистицизма* приближавају је широј публици.

Аутор на крају књиге истиче динамичну природу обожења, коју је Григорије Нисијски најбоље описао термином *ἡ ἐπέκτασις* (епектасис). У богословском контексту, овај појам означава непрестано стремљење душе ка Богу, односно вечни духовни раст и приближавање божанском савршенству. Истовремено, Расел скромно закључује да је у овој књизи покушао да нацрта портрет обожења у односу на различите концепте религије, али наглашава да ниједан портрет, било сликовни или текстуални, не може бити коначан.

Предочена студија Нормана Расела нуди вредан увид у еволуцију централног хришћанског концепта – обожења, спајајући историјске, философске и теолошке приступе. Поврх свега, особито је препоручљива широј теолошкој јавности као неизоставно дело за продубљено разумевање духовног наслеђа Истока и Запада.

Михајло Оровић,
 Универзитет у Београду
 Православни богословски
 факултет
 (morovic@bfspc.bg.ac.rs)

□